
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

BÚJÓCSKA AZ OLVASÓVAL

Várady Tibor: *Az egérszürke szoba titka*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976

Irodalomkritikánkban időről időre viták kerekednek egy-egy alkotás műfaja kapcsán. Riport vagy novella, novella vagy regény, regény vagy novellafüzér, merülnek fel a kérdések, s bár a rájuk érkező válaszokat szerencsére nem a műfaji ismérvek merev számonkérése hatja át, nem-egyszer mégis tetten érhető bennük egy furcsa felminősítő tendencia. Ha a kritika, tegyük fel, valamely szépírói ihlettel megírt, átmenetekben gazdag riportgyűjtemény darabjainak műfaját próbálja megállapítani, tüstént a novellán kezd inszisztálni, ha hosszabb lélegzetű, szerkezetükben bonyolultabb novellákra vagy lazán összefüggő, azonos helyszínen játszódó és jórészt azonos szereplőket felvonultató elbeszélésekre bukkan, igen szívesen regényként emlegeti őket. Mintha az esztétikai érték egyenes arányban állna a terjedelemmel, a felhasznált valóságelemek mennyiségével, állandóan „fölfelé” tájékozódik a műfajok képzeletbeli skáláján, eképpen is siettetve irodalmunk nagykorúsodásának folyamatait.

Ezzel szemben kritikánk egy másik áramlata másodlagosnak tartja a műfaj pontos meghatározását, félreteszi ebbéli kételyeit, a „talajszinten” marad, s a mű belvilágára összpontosítva, igyekszik minél meggyőzőbb érvekkel kifejteni, hogy miért és mennyiben véli műalkotásnak az éppen szóban forgó szöveget, amely szerkezeti sajátosságai folytán ennek is, annak is nevezhető. Megítélésem szerint ez utóbbi út az esetek többségében célravezetőbb, Várady Tibor könyvének elbírálásakor azonban csaknem teljesen járhatatlan. A kötet prózakiadványaink egyik állandó sorozatában jelent meg, már első oldalán regényt ígérve, hogy aztán más se tegyen, mint fejezetről fejezetre visszavonja ezt az ígéretet. Az olvasói kíváncsiság ilyenféle sokkolásával a szó szoros értelmében kikényszeríti a róla való „műfajközpontú” gondolkodást, s irányt szab a levonható következtetéseknek is.

Az informális összejövetelek intermezzói már első olvasásra elégtelennek bizonyulnak ahhoz, hogy regénnyé ötvözzék a szöveget. Az inter-

mezzókat megelőző és követő szövegegységek ugyanis, melyeknek a regény fő áramát kellene adniuk, formai szempontból merőben függetlenek egymástól. Más-más helyszínt tárnak fel, más-más szereplőket mozgatnak meg, s így eleve kizárják a folyamatosság, a cselekménybonyolítás lehetőségét. E kompozíciós fogyatékoságok azonban önmagukban még semmit sem mondanak a vállalkozás esztétikai értékéről, annál kevésbé, mert bizonyos jelekből ítélve Várady Tibor szántszándékkal szerített háttérbe az ismerős regénymodellek mindegyikét. Abban a reményben, hogy a tartalmi hasonlóságok, áttűnések, párhuzamok kellőképpen ellensúlyozhatják a szöveg inkohereciáját, lemondott a „külső”, szerkezeti összefüggések rendszeréről, s helyette a „belső”, tartalmi összefüggések rendszerére helyezte a súlyt. Ennek a talán újító szándékú műveletnek a jelzetei mindenekelőtt a különböző társadalmi rétegekből származó alakok rajzában figyelhetők meg. Akad közöttük országos hírvű középhátvéd, pop-zene-rajongó naplopó, napszámban szeretkező entellektüel, totalitásba szédült hivatalnok, szintézisre törő fényképész, előadásait szorgosan „dekatedrizáló” egyetemi tanár stb., ténykedésüket, életvitelüket azonban mégis messzemenően rokonítja egy mindnyájukra jellemző sajátság: a nagyfokú elembertelenedés. Mintha csak a „végletekig feszített elvek is dogmává válnak” ladani igazságát óhajtának minél érzékletesebben illusztrálni, újra meg újra éjszakába nyúló agytornákat, szópárbajokat rendeznek, melyeknek során az önmagukra nem eszmélt vagy manipulált tudatú félműveltek módján, már-már erotikus nekibuzdulással, vég nélkül ontják a másoktól eltanult, beidegződött közhelyeket. Minthogy jobbra az értelmes életért küzdők táborában hiszik magukat, a dialektikus gondolkodás nevében elvetnek minden szélsőséget, minden téngelet, később azonban a legyfelől és másfelől”-ön, „összeegyeztetésen”, „szintetizálási” kísérleten át a legképtelenebb eklekticizmus térségeibe tévednek, észre sem véve, hogy az „igazság valahol középben van”, abszolutizálása folytán helyzetük, győzködésük valójában a saját farkát kergető kutyára emlékeztet.

Azt is mondhatnánk akár, hogy Várady Tibor a XX. századi ember válogatott balgaságait gyűjtötte egybe s próbálta „megregényesíteni” könyvében. Így maguk az eszmei üresjáratok, a mindnyájunk előtt ismerős, klisékké, szóvirágokká merevített kitételek, a tulajdon korlátolt-ságukra szerfelett büszke megnyilatkozások képezik a mű voltaképpeni tárgyát. Nem véletlen hát, hogy míg a leíró szegementumok nyelve egészen erőtlen és immobil, addig a dialógusok a szerző ironizáló kedvének, egészséges humorérzékének munkájáról tanúskodva, megélednek, szellemi töltést nyernek. Hadd tegyük azonban rögtön hozzá, hogy a párbeszédekben oly tiszta képletekben kelleti magát az emberi ostobaság, ahogyan és amilyen mértékben egyetlen társadalmi környezet sem szolgáltat rá példát. Annak a jele ez, hogy Várady Tibor lebontja a mindennapi életet, kiválasztja, majd felhalmozza a számára lényeges szimptomákat,

egyszóval karikíroz, ami óhatatlanul ábrázolásbeli kettősséget eredményez. Páratlanul felfokozza, elmélyíti a dialógusok hatásfokát, ráismerető funkcióját, ugyanakkor azonban az alakok előtt majdnem minden utat lezár. Hiszen ha valaki a dehumanizálódásnak arra a mélypontjára jut, amelynek közelében a legtöbb Várady-figura tengeti napjait, lényeg egy csapásra megfoghatatlanná válik, s mint ilyen nem is ábrázolható a maga természetes társadalmi közegében. Éppen ezért tévedés lenne föltételezni, hogy a szerző pusztán azért vonultatja félre alakjait „egy kis informális összejövételre”, mert a teljesebb valóság talaján tényleges pozitív törekvésekkel is számolnia kellene, s nemigen kerülhetné meg a „jó” és a „rossz” szembesítésének egysíkúságát. Nem, ennél jóval többről van itt szó. Arról, hogy ha ezek az arc nélküli kreatúrák kilépnének összejöveteleik bűvös köréből, illetve ha nemcsak a hasonszőrűek társaságában látnánk parádézni őket, akkor az események sodrában igen könnyen felocsúdnának, s karikatúrális mivoltuk ellen lázadva, élni kezdenék a maguk külön, mindegy, hogy milyen, de *külön* életét. A jellemeknek rengeteg kockázattal járó, ismeretlen és előre kiszámíthatatlan mozzanatokban bővelkedő *megnyitása* természetesen lehetetlenné tette volna a közhely-torlaszos poentírozást, erről azonban Várady Tibor nem tudott és nem is akart lemondani. Annyira nem, hogy inkább vállalta a figurák pusztulását s mindazokat az alkotói gyötrelmeket, amelyek egy-egy történet rögzítésével jártak. Mindaddig ugyanis, míg nem jutott el addig a pontig, ahol már aktivizálhatta a szófecsérlők katapultáit, alapvető gondja lehetett, hogy miként kösse le az olvasó figyelmét, miként feledtesse vele, hogy papírmásé figurákkal van dolga. Mivel semmi eredetit nem közölhetett róluk, az eredetiség pótszeréhez, a *bizarrsághoz* fordult segítségért. Bizarr a szereplők neve, bizarr a viselkedésük, bizarrak az apró-cseprő húzásai, a szokásaik, esetenként pedig a „bizarrsítás” áttérjed a szöveg strukturálásának módjára is. Realista epizódok váltakoznak parabolikusakkal, honi tájak villannak fel távoliakkal egybemosódva, földszagúan valós színhelyekről „titokzatos”-akra lépünk át stb., s ennek a bújócskának az árát, mondanunk sem kell talán, szintén a tetszhalott figuráknak kell megfizetniük.

Mindennek alapján a „belső”, tartalmi összefüggések vonatkozásában sem tekinthetjük regénynek *Az egérszürke szoba titkát*. Meggyőződésem azonban, hogy az alkotói szándék és a megvalósulás között nem tátonyna szakadék, ha nagyon is aktuális témájának feldolgozásakor Várady Tibor kitarított volna „eredeti” műfaja, az esszé mellett. Mert végső fokon, hogy a mű egyik közhellyé taposott igazságát idézzem, nem az a fontos, „amit mondott, hanem ahogyan mondta”.

UTASI Csaba